

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ»**

Виконала здобувачка групи SoL3-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Василина ОЛЕКСЮК

Керівник: **Алла СІМКО**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Віталій СПИВАК**,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1. Соціальна компетентність: сутність та механізми формування у дошкільника з нормальним розвитком.....	10
1.2. Формування соціальної компетентності у дітей з відхиленнями у розвитку.....	22
1.3. Роль проектної діяльності у формуванні соціальної компетентності дошкільнят з ЗНМ у дитячому садку	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗНМ.....	42
2.1. Констатуючий експеримент: мета, завдання, методи, експериментальна база та методика дослідження	42
2.2. Експериментальне вивчення сформованості соціальної компетентності.....	44
2.3. Обговорення результатів констатуючого експерименту та висновки.....	54
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА ЩОДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ З ЗНМ.....	78
3.1. Мета, завдання, зміст та принципи формуючого експерименту	78
3.2. Комплексна корекційно-логопедична робота з формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення.....	90
ВИСНОВКИ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106

ВСТУП

Актуальність дослідження. Потреба суспільства у суттєвій модернізації системи освіти потребує застосування комплексу підходів в організації всього освітнього процесу та педагогічної діяльності загалом. Компетентнісний підхід уособлює сьогодні інноваційний процес в освіті та відповідає прийнятій у більшості розвинених країн загальній концепції освітнього стандарту. У спеціальній освіті, де на першому плані знаходиться проблема соціальної адаптації дітей із відхиленнями у розвитку, їх успішної інтеграції у суспільство (М. Гончарова-Горянська, М. Докторович, О. Кононко, О. Максимова та ін.) особливої значущості набуває формування та розвиток саме соціальної компетентності, як однієї зі складових процесу соціалізації, в якому людина бере участь протягом усього свого життя.

Соціальна компетентність, як особистісна якість людини, стає затребуваною у всіх соціальних сферах, розглядається як міждисциплінарний предмет і аналізується як складне, багатокомпонентне та багатоаспектне явище (С. Матвієнко, І. Сидоровська, J. Mehl, W. Pfingsten, R.Hitch та ін.).

Соціальна компетентність – інтегративна якість особистості, що формується в процесі оволодіння уявленнями та знаннями про соціальну дійсність, активного освоєння соціальних відносин, що є основою побудови та регулювання міжособистісних та внутрішньо-особистісних соціальних позицій. Одним із найважливіших факторів формування соціальної компетентності дитини є розвиток комунікативної компетенції. Комунікативна компетенція – здатність засобами мови, що вивчається, здійснювати мовленнєву діяльність відповідно до цілей, завдань, ситуації спілкування в рамках певної сфери діяльності. В основі комунікативної компетенції лежить комплекс умінь, які дозволяють комуніканту брати участь у мовному спілкуванні. В. Хутмахер наводить комунікативну компетенцію як одну з ключових компетенцій, прийнятих Радою Європи і що відноситься до володіння (mastery) усною та письмовою комунікацією, у тому числі

іншомовною. Проблема формування комунікативної компетенції в соціально значущих ситуаціях спілкування дітей з вадами мовлення, сприяла виділенню у вітчизняній логопедії комунікативного підходу (Л. Волкова, Н. Гаврилова, І. Мартиненко, І. Роберт, Г. Чіркiна, М. Шеремет та ін.).

У дошкільників з порушеннями мовлення труднощі становлення міжособистісних відносин, неадекватність емоційних реакцій, оцінки та самооцінки, низька пізнавальна мотивація, порушення комунікативної діяльності призводять до різкого зниження рівня психосоціального та особистісного розвитку дитини і обмежують її можливості у пізнанні соціальної дійсності (Л. Вавіна, В. Засенко, А. Колупаєва, Т. Сак, Н. Софій, О. Таранченко та ін.).

Незважаючи на те, що проблемі соціального становлення та розвитку дошкільників приділяють увагу у своїх роботах багато дослідників (О. Максимова, Г. Пилук, О. Смирнова, К. Тороп, М. Шеремет та ін.), аспект, пов'язаний з визначенням сутності соціальної компетентності, підходів, принципів, умов її формування у дошкільників із ЗНМ у спеціальній педагогіці розроблений мало. У вітчизняній логопедії проблема оволодіння соціальними уявленнями дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку розглядалася у наукових дослідженнях різних авторів (Т. Андрющенко, А. Богуш, В. Бондар, Н. Брусенко, Н. Гаврилова, Л. Касілова, Ю. Рібцун, Л. Трофіменко та ін.). Проблема формування соціальної компетентності у дошкільників з порушеннями мовлення як інтегративної якості не привертала уваги дослідників.

Вирішення нових, ширших завдань потребує оптимізації корекційного інструментарію, розширення його за рахунок інтеграції в логопедичні технології методів, прийомів, засобів із суміжних дисциплін, використання яких допоможе підвищити ефективність корекції комунікативних навичок, формування соціальної компетентності дітей із ЗНМ як інтегративної якості особистості.

Одним із таких засобів виступає проектна діяльність. Це один із способів

залучення дітей із ЗНМ до суспільного життя; це засіб збагачення соціального досвіду дітей; це процес, у якому активно відбувається соціальне становлення дітей старшого дошкільного віку, формуються соціальні якості та навички, що розвиваються лише в умовах спільної діяльності.

У зв'язку з переходом на нові освітні стандарти проблема формування соціальної компетентності у дошкільників із ЗНМ набуває особливої актуальності.

У межах зазначеної проблеми визначено тему дослідження: «Особливості формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти».

Мета дослідження – на основі компетентного та діяльнісного підходів вивчити можливості проектної діяльності як засобу формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні засади проблеми формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку, як із нормальним мовленнєвим розвитком, та і з ЗНМ, їх впливом на мовленнєвий та комунікативний розвиток.

2. Експериментально вивчити особливості соціальної компетентності у дітей з загальним недорозвиненням мовлення та можливості проектної діяльності у формуванні соціальної компетентності.

3. Визначити та науково обґрунтувати на основі компетенсного та діяльнісного підходів зміст комплексної корекційно-логопедичної роботи, що включає проектну діяльність, як засіб формування соціальної компетентності.

Об'єкт дослідження – формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження – проектна діяльність як засіб формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні*: аналіз медико-психолого-педагогічної документації, спостереження, бесіда, анкетування вихователів, батьків, педагогічний експеримент;
- математичні: кількісний та якісний аналіз отриманих результатів. (коефіцієнт кореляції Пірсона) та обчислення значущості відмінностей (ф-кутове перетворення Фішера, критерій χ^2).

База дослідження. Дослідження проводилось протягом 2022-2023 н.р. у Вижницькому закладі дошкільної освіти (ясла-садок) №1 Вижницької міської ради Вижницького району Чернівецької області та закладі дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №25 «Малюк» Чернівецької міської ради.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали концепції, що розкривають системний взаємозв'язок мислення, мови, мовлення (С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв); положення про роль провідної діяльності у розвитку дитини (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, Д. Ельконін); теоретичні положення про сутність та формування соціальної компетентності (Т. Андрющенко, А. Богачова, О. Кононко, М. Гончарова-Горяньська, О. Максимова, W. Pfingsten, K. Rubin, L. Rose-Krèsnor, та ін.); про взаємозв'язок формування соціальних уявлень у процесі соціалізації дитини; про вирішальне значення спілкування у процесі формування соціальних

уявлень, (Г. Андрєєва, А. Богущ, М. Лісіна, О. Смирнова); системний підхід до вивчення та корекції мовленнєвих розладів, положення про загальний недорозвинення мовлення дітей (Г. Бабіна, Н. Гаврилова, О. Іншакова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Т. Філічева, Г. Чіркїна, М. Шеремет); ідеї комунікативного підходу до формування мовлення та навчання навичкам комунікативної поведінки (Л. Волкова, І. Мартиненко, Л. Цветкова, Г. Чіркїна та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності впровадження проектної діяльності у комплексну корекційно-логопедичну роботу з формування соціальної компетентності у дошкільників з ЗНМ. У роботі реалізовано компетентнісний та діяльнісний підходи до формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку. У ході дослідження:

- уточнено структуру соціальної компетентності у дітей 5-6 років з ЗНМ (мотиваційний, когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий компоненти). Враховуючи особливості мовної патології учасників дослідження, особливий акцент зроблено на комунікативну компетенцію як на найважливішу сполучну ланку між структурними компонентами соціальної компетентності;
- виявлено та науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування соціальної компетентності у дошкільників із ЗНМ у проектній діяльності;
- у корекційно-логопедичну роботу запроваджено проектну діяльність як засіб формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку із ЗНМ та виявлено особливості структурних компонентів;
- обґрунтовано ефективність формування соціальної компетентності дітей із ЗНМ в умовах взаємодії дошкільного навчального закладу з сім'єю.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому що:

- розширено наукові уявлення про особливості формування соціальної компетентності дітей із ЗНМ у проектній діяльності, про взаємовплив соціальної та комунікативної компетентностей;
- отримані дані про якісну відмінність формування соціальної

компетентності дітей із ЗНМ та з нормальним мовленнєвим розвитком в результаті дослідження, доповнюють наявні наукові знання, забезпечуючи системне бачення розглянутої проблеми;

- доведено необхідність використання компетентнісного та діяльнісного підходів для формування соціальної компетентності у дітей із ЗНМ;

- доведено значні потенційні можливості використання проектної діяльності за участю сім'ї та спеціалістів дошкільного навчального закладу в корекційно-логопедичній роботі, що сприяє ефективності формування соціальної компетентності дітей із ЗНМ;

Практична значущість дослідження:

- розроблені методичні рекомендації щодо впровадження проектної діяльності у корекційно-логопедичну роботу та система заходів для педагогів дошкільної установи використовуються у формуванні соціальної компетентності дошкільників з мовленнєвими порушеннями;

- тематичне планування проектної діяльності, дидактичні матеріали для роботи з дітьми, батьками можуть доповнити існуючі програми корекційно-логопедичної роботи з дошкільниками із ЗНМ;

- результати дослідження можуть використовуватись у професійній підготовці та перепідготовці психолого-педагогічних кадрів у системі вищої та середньої освіти, у діяльності вчителів-логопедів, психологів, педагогів-вихователів та інших фахівців, а також при наданні методичної допомоги батькам дітей із ЗНМ для вдосконалення роботи з формування соціальної компетентності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора Шинкарюка А.І., 26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна; *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та

пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» 17 листопада 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна

Публікації. Основні результати дослідження висвітленні у тезах:

1. А.В. Сімко, В.Ю. Олексюк Формування соціальної компетентності у дітей з відхиленням у розвитку. Актуальні проблеми експериментальної психології : досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.) : Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 120–123.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 113 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Соціальна компетентність дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення якісно відрізняється від соціальної компетентності їх однолітків, що нормально розвиваються. В умовах мовленнєвого недорозвинення виявлено дефіцитарність структурних компонентів соціальної компетентності (мотиваційної, когнітивної, емоційно-оцінної, поведінкової). Недорозвинення мовлення та дефіцитарність компонентів соціальної компетентності опосередковують слабку продуктивність дитини із загальним недорозвиненням мовлення у ролі суб'єкта пізнання соціальної дійсності та засвоєння мовленнєвих понять.

2. Впровадження проектної діяльності на основі компетентнісного та діяльнісного підходів у корекційно-логопедичну роботу з формування соціальної компетентності як інтегративної якості особистості має виступати як стрижнева лінія експериментального навчання та реалізовуватися на всіх його етапах.

3. Комплексна корекційно-логопедична робота, що включає проектну діяльність, повинна забезпечити розвиток мовлення, пізнавальної та соціально-особистісної сфер дошкільників із ЗНМ, їх соціальної компетентності. Використання проектної діяльності у корекційно-логопедичній роботі як спосіб організації освітнього процесу, має сприяти розвитку у дітей дошкільного віку із ЗНМ повноцінної мовленнєвої діяльності, підвищувати ефективність корекції загального недорозвинення мовлення та допомагати у соціальній адаптації.

4. Проектна діяльність, спрямована на формування соціальної компетентності, забезпечує єдність виховних, розвиваючих та навчальних цілей та завдань у процесі навчання дітей дошкільного віку, що сприяє формуванню цілісного розвитку дошкільників. Єдність компонентів соціальної компетентності та комунікативної компетенції значною мірою

сприяє розвитку мовлення, нормалізації процесу соціалізації та успішної інтеграції дошкільників у суспільство однолітків з нормальним мовленнєвим розвитком.

5. Проведене дослідження відкриває перспективи впровадження проектної діяльності у корекційну роботу з дітьми, що мають різні форми мовної патології, у широкому віковому діапазоні та в різних освітніх умовах (корекційні установи, інклюзивний освітній процес та ін.); а також у дослідженні взаємозв'язків у стані соціальної компетентності, спілкування, взаємодії з іншими сторонами психічного, соціального та комунікативного розвитку дошкільників із ЗНМ; у вивченні впливу традицій поведінки дорослих на мовленнєвий розвиток дітей цієї категорії; у виявленні корекційно-розвивального ефекту соціального проектування у корекції інших дизонтогенетичних варіантів розвитку дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев, Б.Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество / под общ. ред. Б.Г. Ананьева, Л.И. Спиридонова. Ленинград : 1971. С. 145–167.
2. Андриющенко Т.К. Компетентнісний підхід як стратегічний напрям розвитку освіти в Україні : теоретичний аспект. Педагогічна освіта : теорія і практика. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Випуск 13. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко, 2013. 352 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва : 2002. 364 с.
4. Богачова А.О. Формування соціальної компетентності дошкільників шляхом взаємодії сім'ї та дошкільного начального закладу [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://virtkafedra.ucoz.ua/elgurnal/pages/vyp9/bochagova>.
5. Богуш А.М., Варяниця Л.О., Гавриш Н.В. та ін. Діти і соціум : Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / наук. ред. А. М. Богуш ; за заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
6. Бодалев А.А. Психология общения. Энциклопедический словарь / под ред. А. А. Бодалева. Москва : Когито-Центр, 2011. 600 с.
7. Бондар В.І. Стан соціальної освіти та динаміка її змін. Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. Н. Софій (гол.), І. Єрмаков (кер. авт. кол. і наук. ред.) та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 29–33.
8. Брусенко Н. Технології формування самопрезентації дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Інноваційні технології в дошкільній освіті: Збірник наукових статей за матеріалами III Міжнародної науково-

практичної інтернет Конференції, м. Переяслав-Хмельницький, 28–29 квітня 2020 р. / за заг. ред. Л.О. Калмикової, Н.В. Гавриш. Переяслав-Хмельницький. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2020. С. 184–187.

9. Бутченко Т.І. Соціальне проєктування : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійної програми «Соціальна робота». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 107 с.

10. Вавіна Л., Засенко В., Колупаєва А., Сак Т., Софій Н., Таранченко О. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка, 2004. 152 с.

11. Виховуємо соціально компетентного дошкільника (до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі») / за ред. О.Л. Кононко. Світич, 2008. 276 с.

12. Выготский Л.С. Мышление и речь : в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т.2 : Проблемы общей психологии. 504 с.

13. Выготский Л.С. Собрание сочинений : Детская психология. Москва : Педагогика, 1984. 432 с.

14. Волович В. Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. Київ : Укр.центр духов. культури, 1998. 736 с.

15. Волкова Л. С. Логопедия : учеб. пособие для студентов пед. Ин-тов по спец. «Дефектология». Москва : Просвещение, 1989. 528 с.

16. Гаврилова Н.С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 200 с.

17. Гончарова-Горянська М.В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць Інституту проблем виховання АПН України; редкол. : О.В. Сухомлинська та ін.. Київ : Знання, 2006. С. 219–226.

18. Гриценюк Л.І., Обуховська А.Г., Панок В.Г. та ін. Психологічна служба та психолого-медико-педагогічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2004-2005 навчального року) Київ : «Ніка-Центр», 2005. 30 с.
19. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ : Райдуга, 1994. 61 с.
20. Дети с задержкой психического развития / Под ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Пыпиной. Москва : Педагогика, 2008. 127 с.
21. Додусенко Н.О. Проектна діяльність у початковій школі. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 223 с.
22. Докторович М.О. Зміст та структура соціальної компетентності Матеріали ІІ міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження -2006». Дніпропетровськ, 2006. С. 94–103.
23. Дятленко Н., Софій Н., Кавун Ю. Оцінка впливу інклюзивної моделі освіти на учасників проекту. Київ : Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. 11 с.
24. Джерело педагогічних інновацій. Інклюзивна освіта : досвід, ресурси, проблеми. Науково-методичний журнал. Випуск №1 (17). Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2017. 228 с.
25. Дитина : освітня програма для дітей від двох до семи років / Г.В. Беленька та ін. ; наук. керівник проекту В.О. Огнев'юк. Київ : університет ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
26. Запорожец А.В. Психология восприятия сказки ребенком дошкольником. Москва : Академия, 1997. 138 с.
27. Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. Львів : Т-во «Надія», 2005. С. 37–51.
28. Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд. Створення інклюзивних класів (програми особистісно зорієнтованої освіти дітей від 0 до 10 років «Крок за кроком»). Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-

методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 308–318.

29. Касілова Л.С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. Таврійськ. вісн. освіти. 2013. № 3. С. 56–60.

30. Колупаєва А. Інтегровані тенденції в освіті дітей з особливими потребами в Україні. http://canada-ukraine.org/ukr_Journal_V1.htm

31. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Київ : Світич, 2009.

32. Крутій К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію. Дошкільне виховання. 2018. 1 лип. С. 127.

33. Лисина, М.И. Общение, личность и психика ребенка. Москва : Моск. Психол. соц. ин-т; Воронеж : НПО «МОДЕК», 2001. 384 с.

34. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. Москва : Просвещение, 1968. 368 с.

35. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры. Избранные психологические труды: в 2 т. Т. 1 / Под. ред. В.В. Давыдова и др. Москва : Педагогика, 1983. 392 с.

36. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.

37. Лурия А.Р., Хомская Е.Д. Лобные доли и регуляция поведения. Лобные доли и регуляция психических процессов. Москва : МГУ, 1966. 739 с.

38. Лурия А.Р. Язык и сознание / под ред. Е.Д. Хомской. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 1998. 336 с.

39. Макаренко Л. Театр і театралізована діяльність у сучасному дошкільному закладі освіти : монографія. Донецьк : МОНМС України, Бердян. держ. пед. ун-т. : Ландон-XXI, 2011. 210 с.

40. Максимова О.О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі. Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України / гол. ред. Лабунець В.М. Вип. 20 (1-2016). Ч. 2. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 229–234.

41. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей. Дидактичний матеріал. Київ : Літера ЛТД, 2003. 104 с.

42. Мастюкова Е. Дефекты речи и их происхождение. Москва : АПН 1985. С. 73–95.

43. Матвієнко С.І. Методика формування у дошкільників соціальної компетентності: навч.- метод. посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 106 с.

44. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ : ДІА, 2016. 304 с.

45. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання : підручник. вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 376 с.

46. Метод проектів : особливості застосування в початковій школі. Посіб. для вч. поч. кл., студентів пед. факультетів вищих навчальних закладів. Київ : Видавництво Київ. міського педаг. ун-ту імені Б. Д. Грінченка, 2009. 42 с.

47. Незвичайні діти у звичайній школі. Завуч (Вид-во: «Шкільний світ»), 2009. Липень (№ 19). С. 5–7.

48. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja/Pid ag. Red.. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім» «Плєяди», 2017. 206 с.

49. Олійник, Пиліук Г.Н. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. Social work and education. 2020. Т. 7. № 2. С. 178–184.

50. Пиаже, Ж. Избранные психологические труды : пер. с франц. Москва : Просвещение, 1999. 660 с.

51. Поліщук С.В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Збірник наукових праць

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 17(2). С. 286–293.

52. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва, 2002.

53. Рібцун Ю.В. Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. Київ : 2007. Вип. 4. С. 95–103.

54. Рібцун Ю.В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ. Дефектологія. 2006. № 1. С. 44–48.

55. Рібцун Ю.В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посібн. Київ, 2014. 238 с.

56. Роберт И.В. Информационные и коммуникационные технологии в образовании : учеб.-мет. пособие для педвузов. Москва : 2006. 374 с.

57. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва : Педагогика, 1989. Т.1. 468 с.

58. Сидоровська І. Особливості соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / за загальною редакцією Бойчука Ю.Д. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. С. 315–320.

59. Слобин Д. Когнитивные предпосылки развития грамматики// Психолінгвістика. Москва, 1984. С. 143–207.

60. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция. Москва : Гуманитар. Изд. центр ВЛАДОС, 2005. 158 с.

61. Ткач О.М. Логопедія: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. 239 с.

62. Трофименко Л. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку з ЗНМ. Київ : Актуальна освіта, 2007. 120 с.

63. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Київ : ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.
64. Цветкова Л.А. Коммуникативная компетентность. Психология: Учебник / под ред. А.А. Крылова. Москва : Проспект, 1999. 584 с.
65. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. Москва : 2004. 217 с.
66. Филичева Т.Б. Коррекционное обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи. Москва, 1991. 44 с.
67. Шеремет М.К., Кондукова С. В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. №27. С.5–7.
68. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.
69. Эльконин, Д.Б. Психологические вопросы дошкольной игры // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста / под. ред. А.Н. Леонтьева, А.В. Запорожца. Москва : Междунар. Образоват. и Психолог. Колледж, 1995. 144 с.
70. Єрмаков І.Г. На шляху до школи життєвої компетентності: проектний підхід. Метод проектів : традиції, життєві результати. Київ : Департамент, 2003. С. 15–16.
71. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.
72. Ярмола Н. Формування соціальної компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями. Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення. Київ : Наша друкарня, 2020. С. 71–76.
73. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова та ін.; наук. керівник О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.

74. Denham, S.A., Zoller D., & Couchoud E. A. Socialization of preschoolers' emotion understanding / *Developmental Psychology*. 1994. Vol. 30, No. 6. PP. 928–936.
75. Garner, P.W., Jones D.C., & Palmer D. J. Social cognitive correlates of preschool children's sibling caregiving behavior / *Developmental Psychology*. 1994. Vol. 30, No. 6. PP. 905–911.
76. Halberstadt, A.G., Denham, S.A., & Dunsmore, J.C. Affective social competence. *Social Development* 2001. 10 (1), 79–119.
77. Kovalenko V., Syniov V., Peretiaha L., Halii A. The current state of involvement of children with special educational needs in out-of-school education in Ukraine The Revista Amazonia Investiga Vol 10 No 42 (2021) DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.4>витку. Scientific research of the XXI century. Volume 1 : collective monograph.
78. Ladd, G.W. Peer relationships and social competence during early and middle childhood /*Annual Review of Psychology*, 1999. 333–359.
79. Lickona, T. *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. New York, 2000. 480 p.
80. Pfingsten, U., Hintsch, R. *Groppentraining sozialer Kompetenzen*. Weinheim : Psychologie Verlag Union. 1991. P.28–134.
81. Shantz, C.U. The development of social cognition in P. H. Mussen (series Ed.) & J. N. Flavell & E.M. Markman (vol. Eds.) *Handbode of child psychology*. 1983. Vol. 2. Cognitive development. PP. 495–555.
82. Squiers, J., Bricker J.D. *An Activity-Based Approach to Developing Young Children's Social Emotional Competence*. Baltimor, 2006.